

Dr. H. Klink, Hoornaar

Niet alleen maar een wens...

Weest in geen ding bezorgd, maar laat uw wensen in alles, door bidden en smeken, met dankzegging, bekend worden bij God, én...

(Filippenzen 4: 6)

Het is een goede gewoonte om aan het begin van een nieuw jaar elkaar alle goeds toe te wensen. 'Heil en zegen', zeggen we tegen elkaar als we elkaar voor de eerste keer in het nieuwe jaar ontmoeten. Of: 'gelukkig nieuwjaar'.

Zo was het ook toen 2006 begon. We hebben elkaar weer voorspoed toegewenst. Tegelijkertijd weten we, als wij dat doen, niet wat het jaar dat gekomen is ons brengen zal. We kunnen te maken krijgen met van alles. Het kan zijn dat het ons allemaal voor de wind gaat. Het tegendeel kan ook. Wij hebben lang niet alles in de hand. Om die reden komen we op Nieuwjaarsdag niet verder dan een wéns: 'een goed nieuwjaar'. Hét kenmerk van een wens is, dat je het hoopt, maar dat je er geen vat op hebt. We hebben op de toekomst geen greep!

En toch? Is dat waar...? Paulus spreekt in de tekst die hierboven staat ook over wensen. Maar hij zegt er tegen de gemeenteleden in Filippi iets bij. Hij zegt dat je wél vat hebt op de toekomst! En dat door het gebed. Want door het gebed appelleren wij aan Degene die over de toekomst gaat: De Here God. En Paulus is ervan overtuigd dat ons bidden invloed heeft op de Here God in Zijn beleid. Met andere woorden: in wat de Here God doet, houdt Hij rekening met ons gebed!

Er is één gelijkenis van de Here Jezus Christus waaruit dat wel heel in het bijzonder blijkt. Het is de gelijkenis van de onrechtvaardige rechter.

De Here Christus vertelt van een weduwwrouw in Israël. Vaak hadden zulke vrouwen te maken met rechtsongelijkheid. Als weduwe kon je weinig rechten laten gelden. Je was aangewezen op de hulp en de welwillendheid van anderen. De Here Jezus vertelt dat deze weduwe op de een of andere manier zwaar was benadeeld. Misschien was er een kwestie rondom de erfenis van haar man. Zij stond in haar recht, maar ze kreeg haar recht niet. Ze laat het er niet bij zitten, maar roept de hulp in van een rechter die in haar stad woont. Die rechter heeft echter geen tijd voor haar. Haar zaak is té onbelangrijk. Het levert ook te weinig op. Christus typeert hem als iemand die God niet vreest en geen mens ontziet. Een man die soms rücksichtslos te werk gaat en alleen uit is op eigenbelang. In andere zaken ziet hij veel meer

Inhoud

Niet alleen maar een wens... p. 9
Dr. H. Klink, Hoornaar

Dr. O. Noordmans vijftig jaar geleden heengegaan p. 10
Dr. J.D.Th. Wassenaar, Hellendoorn

Dr. H.F. Kohlbrugge en dr. F.W. Krummacher: contact, contrast, conflict (I) p. 12
Drs. M. den Admirant, 's-Gravenhage

Søren en Regine p. 14
Mr. drs. H.L. Groenenboom, Ooltgensplaat

Een fragment van dr. W. Aalders p. 16

Een woord van Dietrich Bonhoeffer

Er zijn menselijke grondwaarheden, waartoe het leven vroeg of laat steeds weer terugkeert. Daarom mogen we geen haast hebben, moeten we kunnen wachten. 'God zoekt weer op, wat geweest is', zegt de Bijbel.

brood, dan in de hare. En daarom scheept hij haar af. Als een bediende vertelt dat ze aan de deur staat, weigert hij haar een onderhoud. Hij wijst haar bars af. Het vermag haar niet uit het veld te slaan! Zij geeft niet op. Enkele dagen later staat ze er weer en doet ze weer een appèl op hem. Weer dient de bediende haar aan, weer moet deze haar afschepen. Ze gaat..., máár: om weer terug te komen. En ze blijft dat herhalen. Ze staat immers in haar recht! Keer op keer klopt ze aan. Keer op keer wordt hij in zijn werk gestoord. Op den duur merkt hij dat hij met een heel vasthoudende vrouw te maken heeft, die kordaat kan reageren. Hij begint zich zelfs zorgen te maken: stel je voor dat ze binnenkomt en hem de les komt lezen! Dat kan een rel veroorzaken. Wat een lást heeft hij van haar. Ze bezorgt hem hoofdbrekens. En dán, zegt Christus, geeft hij toe. 'Ontbied haar dan maar!' Zo komt ze er binnen en kan ze hem haar zaak voorleggen. Hij hoort haar aan, ziet het billijke ervan in en onderneemt actie. Voor haar! Door haar vasthoudendheid krijgt de vrouw wat haar toekomt.

Christus trekt de conclusie uit deze gelijkenis: Als deze vrouw het nu al voor elkaar krijgt dat de *onrechtvaardige* rechter haar hóórt en ter wille is, hoeveel te meer geldt dat dan niet voor God met betrekking tot Zijn uitverkorenen? Is er een groter contrast denkbaar dan tussen deze norske, stuurse rechter, die zich van niets en

niemand iets aantrekt en God?!

Zal God zijn uitverkorenen die dag en nacht roepen niet haastig recht verschaffen? Zal Hij die Zijn eigen Zoon gegeven heeft ons niet alles mét Hem schenken. Zal Hij ú geen recht doen, ú die gereinigd bent, zodat uw gebeden ook zuiver zijn? Ú die hier woont op de aarde en als 'weduwe' hier op aarde niet thuis bent; omdat uw wandel is in de hemelen? Ú, die Christus volgt in zijn eenzaamheid en in zijn lijden aan de schepping en die daarom zo dierbaar bent aan God, dat Hij u Zijn uitverkorene noemt (zoals een man zijn vrouw kan noemen!)? Zal Hij ú geen recht doen? U, die bij Zijn Zoon hoort en met Hem waakt in het gebed en Hem volgt tot in het kruis en de opstanding toe? Zal hij u niet horen? U die u voorneemt: ik wil Zijn dienst trouw waarnemen, waar Hij me roept? Zal Hij niet voor u zorgen?!

Want het gebed helpt, het gebed heeft zin. Het gebed heeft een doel. Het zorgt ervoor dat u in uw leven, welke omstandigheden er ook zijn, kóers kunt houden. Zodat u uw levensbestemming, het Koninkrijk der hemelen bereiken zult, langs de weg die Hij u wijst. En uw gebed is van invloed op de weg, die Hij met u gaat!

(Deze overdenking werd ook geplaatst in 'De Zaaier', kerkblad voor gemeenten in de Alblasserwaard, van 6 januari jl.)

Dr. J.D.Th. Wassenaar, Hellendoorn

Dr. O. Noordmans vijftig jaar geleden heengegaan

Op 5 februari 1956 overleed Dr. O. Noordmans, die 18 juli 1871 geboren werd. Dr. H. Berkhof noemt hem 'de geniaalste reformatorische theoloog van Nederland', die de afgelopen halve eeuw veel theologen geïnspireerd.

Confessioneel en 'een-klasse-op-zichzelf'

"In Fries-orthodoxe kring geboren en getogen, scheen Noordmans wel haast voorbestemd om een stoere, Friese confessioneel te worden. En toch ging hij in de ongeveer twintig jaren van ambtelijke praktijk in twee typisch-Friese 'confessionele' gemeenten hoe langer hoe duidelijker een eigen weg.", schreef de confessionele voorman Dr. Th.L. Haitjema in zijn 'in memoriam' in het *Hervormd Weekblad* van 16 februari 1956.

Noordmans werd inderdaad in Fries-orthodoxe kring geboren en getogen. Zijn vader, D.P. Noordmans, was volgens Dr. P.L. Schram 'een invloedrijk lid' van de Provinciale Friese *Vereniging van Vrienden der Waarheid*.

Om principiële redenen was Noordmans sr. geen lid van de *Confessionele Vereniging*. Dr. G. Abma stelt, dat veel Friese confessionelen ten opzichte van de vereniging vaak op enige afstand bleven, omdat zij die te formalistisch en te juridisch vonden. Hoe dat ook zij: Noordmans jr. vond dat in ieder geval wel. In het tweede decennium van de vorige eeuw kwam hij in aanvaring met enkele confessionele ambtsbroeders. Hun houding deed hem denken aan het 'partijmatige' optreden van Dr. A. Kuyper, de leidsman van de Gereformeerde Kerken in Nederland, waar hij niets van moest hebben.

Noordmans jr. is nooit lid van de *Confessionele Vereniging* geweest. Toch vraagt Haitjema zich af, of hij 'in de grond der zaak' niet 'een der onzen' mag heten: 'een

Friese 'confessioneel' van eigen type'. Hij stelt die vraag, nadat hij bij Noordmans' aandeel aan de reorganisatie van de Nederlandse Hervormde Kerk stilgestaan heeft. Noordmans was lid van de vereniging *Kerkopbouw*, die kerkelijke vernieuwing wilde. Van die vereniging waren vooral vrijzinnigen en ethischen lid. De laatstgenoemde waren de volgelingen van Dr. D.P. Chantepie de la Saussaye en Dr. J.H. Gunning jr. Voor hen had de waarheid een ethisch karakter. Voor de mens die haar heeft leren kennen, heeft ze het karakter van een ontmoeting, ze is persoonlijk en raakt de mens in het geheel van zijn persoon-zijn. Zij, de ethischen, bonden dan ook de strijd aan tegen een louter intellectualistische benadering van de waarheid, zowel bij modernen als bij confessionelen. Om op Haitjema terug te komen: hij was zelf voorzitter van het confessioneel georiënteerde *Nederlandsch Hervormd Verbond tot Kerkherstel*. Het was Noordmans, die in de geest van Dr. Ph.J. Hoedemaker (en Dr. J.H. Gunning jr.) voor meer toenadering, zelfs samenwerking van de beide verenigingen geijverd heeft. Dat werd hem niet door alle leden van *Kerkopbouw* (ik denk dan aan voorzitter Dr. A.M. Brouwer) in dank afgenomen. Zijn inzet heeft uiteindelijk wel bijgedragen tot de voorbereiding van de nieuwe Hervormde kerkorde van 1951.

Haitjema wil Noordmans niet voor de confessionelen annexeren. Hij zegt, dat Noordmans tot het laatste toe 'een klasse-op-zichzelf onder de Hervormde theologen in Nederland' is gebleven. Hij wilde 'een vaderlijke vriend' zijn van vrijwel alle richtingen in de Nederlandse Hervormde Kerk. Als vriend toonde hij wel de feilen van die richtingen, van vrijzinnigen, van ethischen, van confessionelen en van Gereformeerde Bonders.

Barthiaan en ethisch theoloog

Noordmans leverde een belangrijke bijdrage aan de introductie van het denken van Karl Barth in ons land. In 1925, het jaar waarin de hoogleraar Göttingen voor Münster verwisselde, sprak Noordmans op de ethische conferentie over de Zwitserse theologie. Eerder, omstreeks 1921, laat zich bij hem zelf een grote wending vaststellen, diepgaand gedocumenteerd door Dr. E. van der Sluis in zijn proefschrift *Noordmans' vroege theologie. Inzet en breuklijnen in de eerste fasen van zijn denken* (1993). Met Barth stemde Noordmans overeen in de overtuiging dat de theologie en de prediking haar grond hebben in de absolute voorrang die Gods kennen van de mens en Zijn openbaring hebben ten opzichte van 's mensen religieuze kennis en ervaring. In 1926 nam Noordmans samen met onder anderen Haitjema deel aan een gesprek met Barth bij gelegenheid van diens eerste bezoek aan ons land. Hij stelde kritische vragen, die de continuïteit van het geloofsleven, de plaats

van de ethiek en het werk van de Heilige Geest betroffen. Haitjema stelt, dat Barth het verticale, bijna 'spookachtige', van Gods openbaring zozeer de overhand zou laten behouden in zijn theologisch denken, dat hij voor het pastorale met-ons-meegaan van de Heilige Geest in Zijn soevereine werkzaamheid in de bedeling van de kerk en vooral bij de bediening van de sacramenten niet recht oog kon krijgen. Noordmans was vooral theoloog van de Heilige Geest, zoals Dr. A. van der Kooi in haar dissertatie *Het heilige en de Heilige Geest bij Noordmans. Een schets van zijn pneumatologisch ontwerp* (1992) heeft aangetoond.

Noordmans-onderzoekers leggen de accenten verschillend. Sedert de publicatie van *In de speelruimte van de Geest. Inleiding in de geloofsleer van dr. O. Noordmans* (1979) en *Tijdgenoot en getuige. Opstellen over de theologie van dr. O. Noordmans* (1980), waarop hij promoveerde, hamert Dr. G.W. Neven op het aambeeld van de verwantschap tussen Noordmans en de dialectische theologie. Dr. H.W. de Krijff stelt in het artikel *O. Noordmans als 'ethisch theoloog'* (1995), dat in Noordmans' ontwikkelingsgang grote veranderingen hebben plaatsgevonden, die met de term 'van ethisch naar dialectisch' aangeduid kunnen worden. Toch vindt hij ook, dat diens - door de kritiek gezuiverde - nadruk op de continuïteit niet veronachtzaamd moet worden. Noordmans is ook ervaringsgericht: hij zoekt de werking van het Woord in alle dingen. In dat opzicht is te verdedigen, dat hij ethisch theoloog gebleven is.

Modern en klassiek

Berkhof vertelt in het artikel *Noordmans uitgegeven en geïnterpreteerd* (1981), dat hij met enige argwaan in de beide zojuist genoemde boeken van Neven was gedoken. Zijn argwaan werd op de eerste bladzijde bevestigd door Nevens nadruk op Noordmans' gevoel van verantwoordelijkheid voor het moderne Europa, zijn 'mee willen werken aan een nieuwe toekomst', zijn werk als 'kommentaar op (...) een halve eeuw Europese cultuur', zijn praktische theologie als een theorie 'waarin mens-zijn zonder meer mens-zijn-voor-anderen is', het 'religieus materialisme' en de strijd tegen de 'verburgerlijking' als typerend voor Noordmans. Dit leken voor hem voortekenen van een inlijving van Noordmans in latere vraagstellingen. Berkhofs argwaan was grotendeels weggenomen. Maar hij vindt wel, dat Noordmans door Neven te zeer uit zijn historische context gelicht is. Zelf heb ik in mijn proefschrift *Noordmans in Friesland. Bijdrage tot de biografie van een kerkvader* (1999) gepoogd om Noordmans in de lijst van zijn eigen tijd te plaatsen.

Noordmans: modern? Onder die titel publiceerde

drs. R. Hensen in 1990 een artikel waarin hij de volgende vraag beantwoordt: "Hoe heeft Noordmans de moderne, in het bijzonder de vrijzinnige theologie van eigen bodem beoordeeld?" Hensen komt tot een "Ja, mits (...)" als antwoord op de vraag "Noordmans: modern?" Hij vindt Noordmans' theologie modern, bijvoorbeeld omdat zij ideologiekritisch is. Zo zijn er meer voorbeelden van Noordmans' moderne invalshoek te noemen. Maar Hensen vindt, dat Noordmans te weinig over de vragen op structureel niveau nagedacht heeft, dat hij de filosofie ook te weinig als partner van de theologie gezien heeft. Zo zijn volgens Hensen meer manco's te vinden. Hensen: "Zo luidt het antwoord op de vraag in de titel gesteld: Ja, mits ... Mits de theologie ook ten volle wil deelnemen aan de feitelijk plaatsvindende herschrijving van de moderne wereld. Dat hier een aloud vrijzinnig adagium in een eigentijds gewaad wordt gestoken, zal voor de goede verstaander duidelijk zijn. Van deze deelname is bij Noordmans te weinig sprake. Vandaar: Ja, mits."

In het hoofdstuk over Noordmans in zijn boek *Een eeuw denken over christelijk geloven. Van Roessingh via Schilder tot Kuitert* (1999) rekent E.P. Meijering Noordmans tot 'de klassieken der kerk'. Voor hem houdt dat ook in, dat Noordmans tot het verleden behoort en dat zijn woorden niet meer kunnen worden herhaald. Meijering stelt: "De huidige generatie studenten kijkt, voorzover die niet traditioneel orthodox is, vreemd tegen hem aan en heeft het gevoel dat dit alles hopeloos verouderd is." Zelf noemt de auteur Noordmans' gedachten hoogst actueel. Hij verduidelijkt: "De verleiding om God in het verlengde van onszelf te zien en daarmee de drempel tot de kerk te verlagen, met als enige gevolg dat we als kerken onze relevantie verliezen, moeten we willen weerstaan. Noordmans' theologie van de niet vanzelfsprekende, ja vreemde God, die zich in Christus op deze wereld openbaart en die door de Heilige Geest die openbaring in onze harten betuigt en ons bevlugelt, kan ons daarbij een dienst bewijzen." Waarvan akte!

Drs. M. den Admirant, 's-Gravenhage

'een open leven'

Haitjema besluit zijn bijdrage naar aanleiding van het overlijden van Noordmans met de zin: "Moge hij door middel van zijn vele inhoudrijke geschriften blijven voortgaan met invloed te oefenen op het theologisch en kerkelijk denken in ons vaderland!" In dit verband kan opgemerkt worden, dat Noordmans' publicaties en brieven bijeengebracht zijn in de tien delen van zijn *Verzamelde Werken* (Kampen 1978 - 2004). Bovendien: sedert 2000 organiseert de *Stichting Dr. O. Noordmans* elk jaar een studiedag. De op die dag gehouden lezingen verschijnen in een *Noordmanscahier*. Ten slotte: aan het werk van Noordmans zijn inmiddels heel wat publicaties, waaronder twee keer zoveel dissertaties als hierboven genoemd, gewijd.

Noordmans had iets visionairs: hij hield het vergezicht van het Koninkrijk der hemelen voor ogen. Dat visionaire blijkt alleen al uit de titels van enkele artikelenbundels: *Geestelijke Perspectieven*, en: *Zoeklichten*. Met het oog daarop schrijft De Knijff in de bijdrage *'De wereld is geen pannenkoek'*. *Waarheid en methode bij O. Noordmans* (2005): "Noordmans tekent het leven uit het evangelie als een verlossing uit de gesloten cirkel van het bestaan. Op veel plaatsen valt het woord 'open'." Dat is onder meer het geval in de meditatie "Een open leven" over Simeon. Daarin vergelijkt Noordmans de gelovige met een bergbeklimmer, 'die, hoe verder hij gaat, des te hoger stijgt'. Hij schrijft: "Dan wordt het uitzicht ruimer en de horizon wordt wijder. Dan vallen de grenzen van het leven weg en alles gaat open. - Maar dan is nu reeds ieder jaar, dat voorbijgaat, gelijk aan het wegnemen van een belemmering voor het uitzicht. Voor de gelovige wordt de doodkist niet gefimmerd, maar afgebroken." En: "Alleen wie buiten zijn leven en over het kerkhof heen kan zien, heeft een open leven (...) en kan in vrede heengaan uit dit leven." In dat verband spreekt Noordmans over de beloften Gods in Christus. Confessioneler kan het niet ...

Dr. H.F. Kohlbrugge en dr. F.W. Krummacher: contact, contrast, conflict (I)

Tot de predikanten met wie Kohlbrugge tijdens zijn bezoek aan het Wuppertal, in 1833, kennismakte, behoorde Friedrich Wilhelm Krummacher¹ te Barmer-Gemarke. Meteen na hun eerste ontmoeting stelde deze gevierde prediker zijn kansel voor de gast uit Hol-

land beschikbaar. Kohlbrugge had hoge verwachtingen van hem, maar werd daarin spoedig teleurgesteld. Hij bespeurde bij de meeste predikanten in het Wuppertal, met uitzondering van Gottfried Daniël Krummacher² in Elberfeld, een 'pelagische' geest. Na een verblijf

van een halfjaar keerde Kohlbrugge naar Utrecht terug. Twaalf jaar later vestigde hij zich voorgoed in Elberfeld. Friedrich Wilhelm Krummacher ontving hem met open armen. Weldra gingen hun wegen echter definitief uiteen.

Wuppertal 1833

Enige jaren voordat dr. Hermann Friedrich Kohlbrugge in de zomer van 1833 voor het eerst Elberfeld bezocht, toonde hij al veel belangstelling voor de opwekkingsbeweging in het Wuppertal. Hij zond een brief (in het Latijn) aan de lutherse predikant in Elberfeld, Carl August Döring. Kohlbrugge schrijft onder meer, met een verwijzing naar Hooglied 2: 13, 14: 'de winter is voorbijgegaan, de lente is gevolgd, de vruchten van de vijgenboom rijpen en in het dal van de Wupper wordt nu de stem van de Vriend vernomen'. Hij zegt verkwikt te zijn door de preken van Wichelhaus³⁾ over de zendbrieven aan de zeven gemeenten in Asia. Ook is hij ingenomen met de geschriften van de lutherse predikant Sander⁴⁾. Daarna noemt hij de beide Krummachers (Gottfried Daniël en zijn neef Friedrich Wilhelm), 'een Elia en Elisa in één persoon, een Apollo en Aquila tegelijk'. J.H. Albrecht heeft hun preken al in het Nederlands vertaald. In het boek van F.W. Krummacher over Elia de Tisbiet, vond Kohlbrugge de wegen waarin de Heer hem heeft geleid, op het nauwkeurigst afgeschilderd.

In juni 1833 aanschouwde Kohlbrugge het Wuppertal, door F.W. Krummacher 'een bedevaartsoord voor talloze vrienden van het Rijk Gods' genoemd, met eigen ogen. Na de dood van zijn vrouw Cato hadden zijn artsen hem verandering van lucht voorgeschreven en een reis langs de Rijn aangeraden. Met zijn driejarig zoontje Gerrit reisde Kohlbrugge naar Ruhrort. Daar ontmoette hij een lutheraan uit Elberfeld, Nettelbeck geheten, die hem uitnodigde een bezoek aan het Wuppertal te brengen. Op de 26ste juni kwam hij in Elberfeld aan. De volgende dag wandelde hij, met zijn zoontje aan de hand, naar Unterbarmen. In de 'Farbemühle' maakte hij kennis met verschillende predikanten, die daar op gezette tijden bijeenkwamen. Met grote hartelijkheid werd hij begroet, vooral door F.W. Krummacher. Diens voorkomendheid ging zo ver, dat hij Kohlbrugge reeds voor de eerstvolgende zondag zijn kansel ter beschikking stelde. Kohlbrugge, die destijds het Duits nog 'radbraakte', wees de uitnodiging aanvankelijk af, maar overwon zijn bezwaren toen Krummacher bleef aandringen.

Kohlbrugges verschijning op de kansel van Gemarkte maakte grote indruk. Eerst hoorde de gemeente wel vreemd op van de mengeling van 'verhollandst Duits en verduist Hollands'. Na enkele minuten waren de kerk-gangers echter zó geboeid, dat zij niet langer woorden,

maar alleen *gedachten* hoorden. Het thema van de preek ontleende Kohlbrugge aan zijn lievelingspsalm. Hij sprak naar aanleiding van Psalm 45: 14-16 over de heerlijkheid van de gemeente van Christus. 'Hoe wonderbaar is toch de getrouwe God in de leiding van Zijn heiligen! Hij maakt hen geheel te niet, opdat Hij alleen in hen groot zij. Hij laat ze alles verliezen, opdat Hij door hen in waarde wordt gehouden. Hij ontnemt hun alles, opdat Hij alles met Zichzelf vergoedt. Het doel kennen wij: het is de verheerlijking van Zijn Naam en onze bevestiging en ons duurzaam geluk in en bij Hem. Hij maakt ons geheel en al lege vaten, om ons alleen uit Zijn volheid geheel te vervullen. Het onze verderft ons en wij verderven onszelf dagelijks. Hij alleen heeft alles welgemaakt, en Hij alleen maakt Zijn volk zalig van hun zonden'.

F.W. Krummacher, die onder het gehoor van Kohlbrugge zat, was zeer onder de indruk van diens prediking. 'Het was een lust', schreef hij later, 'te baden in de frisse golfslag van dit getuigenis van de almachtige genade en van de heerlijkheid van haar eeuwig geborgen kinderen'.

Zestien maal preekte Kohlbrugge, daartoe uitgenodigd door verschillende predikanten, in Barmen, Elberfeld en omstreken. Zijn bekendste preek is die over Rom. 7: 14, gehouden woensdagavond 31 juli 1833 op de kansel van Gottfried Daniël Krummacher in Elberfeld. Hij trok steeds een groot aantal hoorders, zoals blijkt uit een brief, gedateerd 18 augustus 1833, van Lily Pilgeram aan haar zuster Lotte, die met Friedrich Wilhelm Krummacher getrouwd was:

'Kohlbrugge had altijd een geweldige toeloop, zodat de kerkbestuurders steeds vriendelijke gezichten zetten. Al zijn preken en zijn gehele prediking zijn niets anders dan een verkondiging van de vrije genade en volkomen rechtvaardiging in Jezus Christus. Ja, hij ging de laatste zondag zo ver, dat hij zei dat iedere andere leer, ze mocht met een nog zo dikke christelijke mantel omhangen zijn, een satansleer was, want ze versmalde de verdienste van Jezus Christus. Dit herhaalde hij meermalen. Hij wees onder andere ook op zijn dierbaar vaderland, waar ze de leer van de vrije genade niet wilden aannemen, en waar Gods wrekende hand opnieuw zo voelbaar was, dat in 30 dagen tijds 800 mensen aan de tering stierven. Hij maakte de Wuppertalers erop attent dat ze zich er niet op moesten beroemen dat Gods toorn hen had verschoond, want als de Heer hier al een groot volk heeft, ook de Antichrist sluipt hier rond, zoals hij met eigen ogen had gezien'.

Tussen de regels door is te lezen dat de briefschrijfster zich nogal geraakt voelde door Kohlbrugges verma-nende woorden.

Ondanks de eerste diepe indruk die zijn preken maakten, gingen al spoedig stemmen op, dat de gast-prediker 'maar één snaar op zijn instrument' had. Zijn prediking lokte steeds meer tegenspraak uit. Menigeen verweet hem dat hij niet de gehele Raad Gods tot zaligheid van zondaren verkondigde. Kohlbrugge reageerde hierop geprikkeld. Volgens F.W. Krummacher was deze reactie niet verstandig en had Kohlbrugge beter kunnen proberen, het misverstand over bepaalde uitdrukkingen in zijn preken uit de weg te ruimen. Maar in plaats daarvan ging hij met sommige uitspraken rakelings langs de grenzen van het antinomisme. Ook had hij een predikant, die zijns inziens teveel nadruk legde op het woord van Jacobus, dat geloof zonder werken een dood geloof is, een 'dwaalleraar' genoemd. Door zulke opmerkingen had Kohlbrugge het volgens Krummacher aan zichzelf te wijten dat het hem in 1834 van overheidswege werd verboden, in de Rijnprovincie te preken. Volgens Kohlbrugge was de werkelijke reden van het preekverbod, dat hij zich tegen de voorgenomen "Union" van gereformeerde en lutherse kerken had uitgesproken. Intussen was hij begin januari 1834 uit Elberfeld vertrokken en naar Utrecht teruggekeerd.

- 1) Friedrich Wilhelm Krummacher werd op 28 januari 1796 te Mörs aan de Rijn geboren. Hij bezocht het gymnasium te Duisburg, later in Bernburg, waar zijn vader, Friedrich Adolf Krummacher (1767-1845), inmiddels superintendent en hoofdpredikant geworden was. Na zijn studie theologie te Halle en te Jena werd F.W. Krummacher in 1819 hulpprediker van de Reformierte Gemeinde in Frankfurt a/d Main. In 1823 werd hij predikant in Ruhrort. Van 1825 tot 1834 stond hij in Barmen-Gemarke. In 1834 vertrok hij naar het naburige Elberfeld, waar hij één van de ambtgenoten van zijn oom Gottfried Daniël Krummacher werd. Daar bleef hij tot 1847, toen hij naar Berlijn vertrok. In 1853 werd hij benoemd tot hofprediker in Potsdam. Hier overleed hij op 10 december 1868.
- 2) Gottfried Daniël Krummacher (1774-1837) werd in 1798 predikant in Baerl, van 1801 tot 1816 stond hij in Wülfrath en van 1816 tot 1837 in Elberfeld.
- 3) Johannes Wichelhaus sr. (1794-1874), leerling van Gottfried Daniel Krummacher, was achtereenvolgens predikant te Mettmann (intrede 1816), Elberfeld (1823) en Bonn (1834).
- 4) Immanuel Friedrich Sander (1797-1859) stond als luthers predikant achtereenvolgens in Barmen-Wichlinghausen (1822-'38), Elberfeld (1838-'54) en Wittenberg (1854-'59). In 1817 publiceerde hij *Jehova Tsidkenu*, een geschrift over de geloofs- en strijdkracht der Kerkhervormers. Het boekje werd in 1832 door Kohlbrugge in het Nederlands vertaald en, van enige aantekeningen voorzien, uitgegeven.

Mr. drs. H.L. Groenenboom, Ooltgensplaat

Søren en Regine

In de vorige jaargang (nrs. 23 – 25) schreef dr. H. Klink een artikel in drie afleveringen over Søren Kierkegaard. Naar aanleiding daarvan ontving de redactie van een belangstellende lezer bijgaand aanvullend artikel.

Het is een heel bekend feit dat het werk van de grote christelijke denker Søren Kierkegaard niet los kan worden gezien van zijn verbroken verloving met Regine Olsen. Het onderwerp komt in elk van de vele levensbeschrijvingen die aan hem zijn gewijd aan de orde. Maar doorgaans komt daarin vooral Kierkegaards kijk op de gebeurtenissen naar voren. Veel minder bekend is wat Regine er zelf van vond. Ook zij heeft haar herinneringen doorgegeven. Heeft zij de betekenis van deze gebeurtenis uit haar vroege jeugd uiteindelijk begrepen?

Het verhaal van de verloving is gauw verteld. In september 1840 wordt deze gesloten tussen de zevenentwintig jaar oude Kierkegaard (1813-1855) en de tien jaar jongere Regine (1822-1904). Overigens zonder dat daar,

zoals wij dat kennen, een verkeringsstijd aan voorafgaat. Al gauw krijgt Kierkegaard spijt van zijn beslissing. Hij twijfelt er sterk aan of dit Gods weg is, en komt tenslotte tot de overtuiging dat hij de verloving moet verbreken. Na ruim tien maanden, op 11 augustus 1841, stuurt hij Regine de ring terug. Zij kan daarin echter niets anders zien dan een uiting van zwaarmoedigheid, van depressiviteit, waaraan Kierkegaard in sterke mate lijdt. Daarom haalt zij hem over de verloving in stand te houden. In de dan volgende weken doet Kierkegaard alle mogelijke moeite om Regine van zich te vervreemden. Daardoor komt het twee maanden later tot een definitieve breuk.

Ieder gaat vervolgens zijns weegs. Kierkegaard ontwikkelt zich tot een bekende, maar ook eenzame en onbegrepen schrijver. In 1854 opent hij een felle aanval

op de verburgerlijkte Deense staatskerk. Dit veroorzaakt een opschudding die vergeleken kan worden met wat Fortuyns aanval op de gevestigde politiek in Nederland heeft teweeg gebracht. Op 11 november 1855 sterft hij.

Regine trouwt in 1847 met de vijf jaar oudere Friedrich Schlegel. Deze ontwikkelt zich tot een hoge ambtenaar. In de periode 1855-1860 is hij gouverneur van Deens West-Indië, de tegenwoordige Maagdeneilanden. In 1854, nog voor Kierkegaard zijn aanval op de kerk heeft ingezet, vertrekt het echtpaar Schlegel reeds. Haar laatste ontmoeting met Kierkegaard heeft Regine door een vriendin als volgt laten beschrijven: "Zeven jaar na je huwelijk was jouw man benoemd tot gouverneur van West-Indië, en op de dag van je vertrek zag je Kierkegaard voor het laatst door hem expres op straat te ontmoeten. Toen hij je passeerde, zei je zachtjes tot hem: "God zegene je – moge het je goed gaan!". Hij leek een stap terug te doen en groette je voor de eerste keer sinds de breuk, en voor de laatste keer hier op aarde!" Als zij en haar man in Denemarken terugkeren, is Kierkegaard al overleden.

In 1896 sterft ook Schlegel. Gevolg daarvan is, dat openlijk belangstelling wordt getoond voor Regine's vroegere verlovings met Kierkegaard. Omdat zij niet wil dat na haar dood allerlei verhalen ontstaan, neemt ze een aantal mensen in vertrouwen om haar herinneringen aan de verloving op te schrijven. Dat ziet ze als haar plicht.

Anders dan je zou kunnen verwachten, blijkt uit Regine's mededelingen dat de Schlegels geen enkele wrok koesterden. Zo lasen ze elkaar voor uit het werk van Kierkegaard. Dat die belangstelling oprecht gemeend was, blijkt uit het volgende voorval. Eens wijst een man, inspecteur Ottesen, Fritz Schlegel op twee portretten aan de muur van een kamer, één van Kierkegaard en één van Grundtvig; de laatste is een dan zeer vooraanstaand predikant en theoloog. Als Ottesen zegt dat hij zijn geestelijke ontwikkeling geheel aan Kierkegaard dankt, antwoordt Schlegel: "Lang nadat het met Grundtvig's invloed is gedaan, zal die van Kierkegaard nog merkbaar zijn".

Ook de volgende gebeurtenis die Regine doorgaf, spreekt wat dat betreft boekdelen: "Eens was ze werkelijk boos geworden op een geestelijke uit Kopenhagen, een goede vriend van haar, toen ze ontdekte dat hij totaal geen kennis had van het werk van Kierkegaard. "Dat is onacceptabel voor een ontwikkeld man in het land waar Kierkegaard leefde en werkte, en speciaal voor een predikant in de Deense Kerk" zei ze, en balde haar vuist. Zij was er van overtuigd dat de predikant sindsdien hoogst waarschijnlijk een begin had gemaakt met zijn studie".

Kierkegaard heeft steeds zijn best gedaan Regine duidelijk te maken wat hem bewogen heeft de verloving te verbreken. Onder meer door zijn stichtelijke redevoeringen op te dragen aan "een ongenoemde". Dat hij in zijn opzet is geslaagd blijkt uit een brief die Regine schreef naar aanleiding van zijn overlijden. Zij was er van overtuigd dat hij haar offerde aan God "of dat nu was vanuit een aangeboren neiging zichzelf te kwellen (een twijfel die hij zelf had) of vanwege een innerlijke roeping door God (wat volgens mij gebleken is in de loop van de tijd en door de gevolgen van zijn werk)".

Bij die overtuiging is zij gebleven. Als oude vrouw sprak zij regelmatig de jonge boekverkoper Robert Neendam. Hij heeft daarover het volgende doorgegeven: "Zij sprak alleen vriendelijk over hem, en de jaren hadden haar verhouding tot hem duidelijk gemaakt. Het was een opdracht van God geworden, die haar had gebruikt als een instrument om Kierkegaard te brengen tot het voortbrengen van belangrijke religieuze werken, die zo'n grote betekenis zouden krijgen. Zij was in die tijd één van de weinigen die zijn brieven kende, en zij wist "dat hij haar meenam de geschiedenis in". En deze gedachte woog op tegen wat zij had doorstaan".

Een woord van Blaise Pascal

Ik probeer me zo min mogelijk zorgen te maken en alles wat me overkomt zo goed mogelijk te aanvaarden. Ik geloof dat dit een plicht is en dat ik zou zondigen als ik het niet deed.

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Ds. J.K. Vlasblom, Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Ds. L.J. Geluk en Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Drs. J.G. Barnhoorn, Dhr. T. van Es, Dr. R. Fernhout, Dr. M. Verduin en Ds. I.J. Wisse.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar, tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementsprijs: € 19,50 per jaar

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. 88 71 47

Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of Bankrekeningnr. 34.89.69.619 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: drukkerij Ridderprint, Ridderkerk

Johannes' zien van Jezus

Andreas, Johannes en Petrus zijn naderhand de wereld van Azië, Afrika en Europa ingetrokken als 'vis-sers van mensen'. De grondslag van dat apostolaat werd echter gelegd op de dag, dat zij Jezus voor het eerst ontmoetten. 'Het was omtrent de tiende ure'. Zo belangrijk was die ontmoeting! De werkelijke herkenning van Jezus betekent voor ieder mens een levenswending. Zij is het uur van een nieuwe geboorte.

Het is nodig om er aandacht aan te geven, dat die ontmoeting, die levenswending, geen toevallig evenement was, maar dat zij door een geestelijke voorbereiding mogelijk was geworden. Er staat immers dat Andreas, Johannes en Petrus discipelen waren van Johannes de Doper. En Johannes de Doper is de 'ziener' geweest, die hun blik heeft verdiept en gescherpt zodat zij Jezus konden herkennen. Zonder dat discipelschap zouden zij langs Jezus heen gezien hebben.

In de Griekse grondtekst van het Evangelie wordt met een subtiele woordkeus, die helaas in de Nederlandse vertaling verloren is gegaan, iets gezegd over het zienerschap van Johannes de Doper. Als wij in vers 36 lezen: 'En toen hij Jezus zag gaan...', dan staat er in de oorspronkelijke tekst een Grieks woord, dat veel rijkere inhoud heeft dan 'zien'. Het bedoelt niet het zinnelijke waarnemen en verstandelijke begrijpen, maar het heen-dringen door de uiterlijke, geobjectiveerde wereld der verschijnselen in het innerlijk der geestelijke en goddelijke wereld. Het is het 'zien' van Fra Angelico en Giotto, van Matthias Grünewald en Rembrandt. Door dat 'zien' treedt de mens uit de gesloten psychische wereld en komt hij in aanraking met het mysterie. De laatste realiteiten openbaren zich.

Wie zó heeft leren zien, ziet wezenlijk méér dan in de woorden van de vertaling van het NBG tot uitdrukking worden gebracht: 'Hij zag Jezus gaan...'. De oudere Statenvertaling geeft de bedoeling van de grondtekst beter weer: 'Hij zag Jezus wandelen...'. Het woord in de grondtekst is echter nog veel inhoudsvoller; het is: treden, schrijden. Bedoeld is een lopen met religieuze wijding, met eerbied en ontzag. Het drukt een diep roepingsbewustzijn uit, een overgave en offerbereidheid, een sterk vertrouwen. Het heeft daarom koninklijk en priesterlijk karakter; het sluit aan op woorden uit de psalmen, die spreken over processies en pelgrimstochten naar de tempel in Jeruzalem. Zó zag de ziener Johannes in het Jordaandal Jezus voorbij trekken: zwijgend, verheven, zeker in Gods raadsbesluit, toegewijd aan Gods

wil, vervuld van een grote, hevige vreugde en verrukking.

Nog meer zegt de tekst over het zienerschap van Johannes. Als hij Jezus heeft zien voorbischrijden zegt hij tegen zijn leerlingen: 'Zie het Lam Gods!'. Wat hijzelf in Jezus gezien heeft, wil hij ook hen laten zien.

Al zal de volle inhoud Andreas en Johannes voorbij gegaan zijn, toch moeten deze woorden hen hevig hebben aangesproken. Allereerst de teerheid en liefelijkheid die er in lagen. Deze woorden waren als een gefluisterd lied. Zij drukken uit de zuivere ongereptheid van Jezus. Hier was een ziel die niet beduimeld en bedorven was. Hier was een pril leven, dat nog nog de glorie kende van de aanraking met het goddelijke leven. Hier was een mens, op wie nog het tere waas van de oorspronkelijke paradijselijke scheppingsmorgen lag, en die nog ademde in de lucht van de hoogste vrijheid.

Maar ook moeten de discipelen gemerkt hebben, dat in deze woorden van Johannes een grote ontroering lag. Het was of hij ze uitsprak met vrees en huiver, omdat hij intuïtief aanvoelde, dat dit heilige Kind Gods veel zou moeten lijden. Zijn hart kromp ineen bij de gedachte wat hardheid, boosheid en wreedheid der mensen deze ziel een smarten en angsten zouden berokkenen. Hoe zou dit leven beschadigd en ontluisd worden, als het straks in conflict kwam met de wereld! Alleen God zou Hem kunnen staande houden en bewaren.

Uit: De hemel is rood (uitgeverij J.N. Voorhoeve, Den Haag, 1961)

De jaarlijkse conferentie

Reeds werd de jaarlijkse conferentie aangekondigd. Zij zal dit jaar niet in Utrecht, maar in Vianen worden gehouden, in de historische Hervormde Kerk, waar 150 jaar geleden Dr. H.F. Kohlbrugge voor de eerste maal een dienst in de Nederlandse Hervormde Kerk leidde.

Als datum werd genoemd de laatste zaterdag van april. Om zwaarwegende redenen heeft het bestuur zich echter genoodzaakt gezien de datum twee weken op te schuiven, dus naar 13 mei. Het programma en andere bijzonderheden zullen op een later tijdstip worden bekend gemaakt. Houdt u nu reeds rekening met de gewijzigde datum?